

UOT: 791.43

ORCID: 0009-0000-1942-1524

<https://doi.org/10.52094/IQAR8358>

Səmid Qarayev Əlikram oğlu
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
samidgarayev@gmail.com

AZƏRBAYCAN ANİMASİYA SƏNƏTİNDƏ FOLKLOR MOTİVLƏRİNİN BƏDİİ TƏCƏSSÜMÜ

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan animasiya sənətində folklor motivlərinin sovet (1960–1990) və müstəqillik (1991–2025) dövrlərində bədii təcəssümünün müqayisəli təhlili aparılır. Tədqiqatda Vladimir Yakovleviç Proppun nağıl morfologiyası nəzəriyyəsi, Roland Bartın semiotik mif anlayışı və Klod Levi-Strosun struktural antropologiyası əsas metodoloji baza kimi qəbul edilmişdir. Əsas təhlil materialı kimi “Cırtan” (1969), “Qız qalası” (1979), “Tülkü həccə gedir” (1971), “Fitnə” (1980), “Nəcib ürək” (1982), “Kitabi-Dədə Qorqud” cizgi serialı (1990–2003), “Cırtan və sehrli xalat” (2018), “Balta” serialı (2018–2022) və “Baharın oğurlanması” (2023) kimi filmlər seçilmişdir. Nəticədə müəyyən edilmişdir ki, sovet dövründə folklor motivləri ideoloji senzuranın məhdudiyyətləri şəraitində milli kimliyin qorunmasının gizli forması, müstəqillik dövründə isə açıq kimlik quruculuğu və qlobal estetika ilə sintez vasitəsi kimi istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan animasiyasının milli mədəniyyətin daşıyıcısı kimi əhəmiyyətini bir daha sübut edir.

Açar sözlər: Azərbaycan animasiyası, folklor motivləri, semiotika, mifologiya, milli kimlik, sovet dövrü, müstəqillik dövrü, bədii təcəssüm

1. GİRİŞ

Azərbaycan animasiya sənəti XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq milli folklorun ən parlaq bədii təcəssüm meydanlarından birinə çevrilmişdir. 1969-cu ildə “Azərbaycanfilm” kinostudiyasının nəzdində yaradılmış cizgi filmləri şöbəsi respublikanın ilk rəngli animasiya filmlərini istehsal etməyə başlamışdır [1]. Bu dövrdə xalq nağılları, dastanlar, əfsanələr və mifoloji obrazlar animasiyanın əsas süjet mənbəyi olmuşdur.

Sovet ideologiyasının sərt senzurası şəraitində folklor motivləri milli mədəniyyətin qorunmasının gizli forması kimi xidmət etmişdir [8]. Xalq nağılları və dastanları sosialist realizmin tələblərinə uyğunlaşdırılaraq ekranlaşdırılsa da, onların dərin qatlarında milli ruh, etik dəyərlər və tarixi yaddaş saxlanılmışdır. Müstəqillik dövründə isə eyni motivlər rəqəmsal texnologiyalar, 3D qrafika və global estetika ilə sintez olunaraq milli kimliyin açıq ifadəçisinə çevrilmişdir [9, 10].

Məqalənin aktuallığı ondan ibarətdir ki, bu günə qədər Azərbaycan animasiyasında folklor motivlərinin semiotik və mifoloji təhlili kompleks şəkildə aparılmamışdır. Mövcud tədqiqatlar əsasən tarixi-xronoloji və ya texniki-estetik aspektlərə yönəlmişdir.

Məqalənin məqsədi Azərbaycan animasiyasında folklor motivlərinin bədii təcəssümünün tarixi dinamikasını və estetik funksiyalarını müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

1. Sovet dövründə folklor motivlərinin ideoloji kontekstdə təhlilini aparmaq;
2. Müstəqillik dövründə bu motivlərin yeni estetik formada təcəssümünü öyrənmək;
3. Hər iki dövrün müqayisəli semiotik-mifoloji təhlilini vermək.

Tədqiqatın metodologiyası:

- Vladimir Yakovleviç Proppun “Nağılın morfologiyası” (1928) əsərində irəli sürdüyü 31 funksiya sistemi [5];
- Roland Bartın semiotik mif nəzəriyyəsi (“Mifologiyalar”, 1957) [6];
- Klod Levi-Strosun struktural antropologiyası və binar oppozisiyalar nəzəriyyəsi (“Struktural antropologiya”, 1958) [7].

Tədqiqatın materialını 1960–2025-ci illər arasında istehsal olunmuş 20-dən artıq animasiya filmi əhatə edir [11, 15].

2. ƏDƏBİYYAT İCMALI

Azərbaycan animasiya sənətinin tarixi və estetikası ilk dəfə R. Ağamalıyevin “Azərbaycan animasiyası” (Bakı: Elm və təhsil, 2018) monoqrafiyasında sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur. Müəllif burada 1960–2018-ci illər arasındakı bütün cizgi filmlərini xronoloji ardıcılıqla təhlil edərək onların folklor əlaqələrini qeyd etmişdir. Əsərdə “Cırdan” (1969), “Qız qalası” (1979), “Kitabi-Dədə Qorqud» serialı kimi filmlərin xalq nağılları və dastanlarla bağlılığı xüsusi vurğulanmışdır.

Folklorşünaslıq aspektindən M. Tahmasibin “Azərbaycan xalq nağılları” (Bakı: Şərq-Qərb, 2004), H. İsmayılovun “Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı” (Bakı: Elm, 2005) və Ə. Nəcəfovun “Azərbaycan mifologiyası” (Bakı: Çarşıoğlu, 2010) əsərləri əsas mənbələrdir. Bu tədqiqatlarda “Cırtan”, “Təpəgöz”, “Pəri”, “Simurq” kimi obrazların arxetip xüsusiyyətləri geniş təhlil olunmuşdur.

Sovet animasiyasında folklorun ideoloji funksiyası N. Kononenko tərəfindən “The Politics of Soviet Animation and Folklore” (Slavic Review, 2011) məqaləsində ətraflı öyrənilmişdir. Müəllif qeyd edir ki, xalq nağılları sosialist realizmi tələblərinə uyğunlaşdırılsa da, onların vizual və musiqili tərtibatında milli ornamentika və etik dəyərlər qorunub saxlanılmışdır.

Müstəqillik dövrü ilə bağlı tədqiqatlar daha çox fragmentardır. S. Hüseynovanın “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında folklor motivləri” dissertasiyası (Bakı, 2020) və E. Hüseynbəylinin “Azərbaycan 3D animasiyasının inkişafı” (Bakı, 2022) məqalələri bu sahədə ən mühüm işlərdir. Lakin hər iki tədqiqatda folklor motivlərinin semiotik və mifoloji təhlili aparılmamışdır.

Beləliklə, mövcud ədəbiyyatda Azərbaycan animasiyasının folklorla əlaqəsi tarixi və estetik baxımdan öyrənilsə də, Propp, Barth və Levi-Stros nəzəriyyələri çərçivəsində kompleks müqayisəli təhlil hələ ki yoxdur. İşlədiyimiz məqalə bu boşluğu doldurmaq məqsədi daşıyır.

3. SOVET DÖVRÜNDƏ FOLKLOR MOTİVLƏRİNİN BƏDİİ TƏCƏSSÜMÜ (1960–1990)

3.1. “Cırtan” (1969, rejissor Y. Əfəndiyev, ssenari müəllifi A. Axundova, rəssam E. Aslanov)

Azərbaycanın ilk rəngli cizgi filmi olan «Cırtan» xalq nağılı əsasında yaradılmışdır. Kiçik boylu qəhrəman ağıl, cəsarət və mərdlik sayəsində divləri məğlub edir. V.Ya. Proppun morfoloji analizinə əsasən film 31 funksiyadan 18-ni (qəhrəmanın ayrılışı, sehrli əşya əldə etməsi, imtahan, qələbə, evə dönüş və s.) əhatə edir. Cırtan obrazı sovet ideologiyasının «kiçik xalqların böyük qələbəsi» mifini təəcəssüm etdirsə də, vizual üslubda (miniatür ornamentləri, şərq musiqisi, rəng palitrası) milli estetika üstünlük təşkil edir.

R.Bartın semiotik təhlili baxımından «cırtan» obrazı ikili məna daşıyır: birinci səviyyədə (denotasiya) – nağıl qəhrəmanı, ikinci səviyyədə (konnotasiya) – sovet dövründə milli azlıqların mübarizə simvolu. Beləliklə, film ideoloji senzuranı dolayısı ilə keçərək milli kimliyi qoruyub saxlamışdır.

3.2. “Qız qalası” (1984, rejissor V. Behbudov)

Bakı əfsanəsinin animasiya təfsiri. Qız qalası simvolu milli müqavimət və müstəqillik rəmzi kimi işlədilir. K. Lévi-Strosun struktural antropologiyasına əsasən burada bir neçə binar oppozisiya mövcuddur: su – od, qadın – kişi, həyat – ölüm, daxil – xaric [7]. Qız obrazının qalada bağlanması və sonra azad edilməsi mifoloji “qurbanlıq” və “dirilmə” motivlərinin vizual təəcəssümüdür.

Film sovet dövründə çəkilsə də, qala simvolu sonradan müstəqillik dövründə milli kimliyin əsas işarələrindən biri kimi qəbul edilmişdir. Bu, folklor motivlərinin zamanla məna dəyişikliyinə uğramasının parlaq nümunəsidir.

3.3. Digər mühüm nümunələr və ümumi xüsusiyyətlər

“Tülkü həccə gedir” (1971, rejissorlar N. Məmmədov, B.Əliyev) xalq satira və heyvan nağıllarının ən parlaq təəcəssümüdür. Tülkü obrazı klassik «hiyləgər» arxetipini təkrarlayır, lakin sovet kontekstində sosial tənqid – məmur rüşvətxorluğu və dini riyakarlıq dolayısı ilə ifadə olunur. Proppun funksiyalarından burada ən çox aldadıcı hiylə, ifşa və əxlaqi nəticə funksiyaları üstünlük təşkil edir [5].

“Fitnə” (1980, rejissor A. Axundov) Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasından götürülmüş motivlərin animasiya təfsiridir və sovet dövrü Azərbaycan animasiyasının miniatür üslubunun zirvəsi hesab olunur. Şərq ornamentləri, ərəb əlifbası elementləri və klassik Azərbaycan musiqisi ilə film milli estetikanın ən dolğun ifadəsidir. Lévi-Strosun binar oppozisiyaları burada “eşq – nifrət”, “gözəllik – qısqanclıq” cütlükləri şəklində vizual olaraq işlənmişdir.

“Cırtanın yeni sərgüzəşti” (1973) isə ilk filmin davamı kimi klassik nağıl qəhrəmanını müasir dövrə gətirərək personajın zaman üzərində davamlılığını göstərir.

Sovet dövrünün digər filmləri arasında “Cırtan” 18 funksiyayı, “Tülkü həccə gedir” 14 funksiyayı, “Qız qalası” 12 funksiyayı, “Fitnə” və “Nəcib ürək” isə təxminən 10-11 funksiyayı əhatə edir. Bu rəqəmlər Proppun sisteminə görə yüksək göstəricidir və Azərbaycan nağıllarının klassik strukturunun animasiyada nə qədər dəqiq saxlandığını sübut edir.

Ümumi nəticə: sovet dövründə folklor motivləri sosialist realizmi çərçivəsində olsa da, vizual üslub (miniatür ornamentləri, şərq rəng palitrası), musiqi (muğam elementləri) və obraz sistemi vasitəsilə milli kimlik qorunub saxlanılmışdır. Beləliklə, cizgi filmləri ideoloji senzuranı dolayısı ilə keçərək uşaqlara və böyüklərə milli ruhu aşılamaq funksiyasını yerinə yetirmişdir.

4. MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ FOLKLOR MOTİVLƏRİNİN BƏDİİ TƏCƏSSÜMÜ (1991–2025)

Müstəqilliyin ilk illərində iqtisadi böhran səbəbindən animasiya istehsalı demək olar ki, dayanmışdı. Lakin 2000-ci illərin ortalarından etibarən “Azanfilm”, “Üç Dost Animation Studio”, “Crambone” və müstəqil gənc rejissorların fəaliyyəti ilə sahə sürətlə canlanmışdır. Bu dövrdə folklor motivləri artıq ideoloji məhdudiyyətdən azad olaraq açıq milli kimlik ifadəçisi funksiyasını yerinə yetirməyə başlamışdır.

4.1. “Kitabi-Dədə Qorqud” cizgi serialı (1990–2003, rejissorlar: Fərhad Əliyev, Elçin Həmi Axundov və b.)

Azərbaycanın ən böyük oğuz dastanının animasiya təfsiri müstəqillik dövrünün ən böyük layihəsidir [12]. Serial 1990-cı ildə başlamış və 2003-cü ildə «Basat Təpəgözü öldürür» bölümü ilə tamamlanmışdır. Təpəgöz obrazı sovet dövründə sadəcə “canavar” kimi təqdim olunurdusa, burada o, ekoloji təhdid, işğalçı qüvvə və totalitarizm simvolu kimi şərh olunur.

Dədə Qorqud obrazı Bartın semiotikasında “milli birliyin əsas işarəsi” (signifiant) rolunu oynayır. Onun hər bölümün əvvəlində və sonunda dediyi “Bayandır xanın yerində oturub” ifadəsi oğuz türklərinin birliyini və dövlətçilik ənənəsini vurğulayır. Lévi-Strosun struktural təhlili baxımından burada “insan–canavar”, “mədəni – vəhşi”, “Oğuz – düşmən” kimi binar oppozisiyalar daha kəskin şəkildə verilmişdir.

Serialın ən böyük xüsusiyyəti odur ki, klassik dastanın dilini və mətnini demək olar ki, dəyişdirmədən vizual şəkildə təqdim edir. Bu, müstəqillik dövründə dilin və tarixi yaddaşın qorunmasının ən güclü təzahürüdür [9].

4.2. Müasir layihələr və rəqəmsal transformasiya

“Cırtan və sehrli xalat” (2018, rejissor Rəşad Həbib, Üç Dost Animation Studio) klassik “Cırtan” nağılının 3D formatda tammetrajlı təfsiridir [13]. 1969-cu il versiyasından fərqli olaraq burada qəhrəmanın psixologiyası daha dərinlənmiş, sehrli xalat isə müasir texnologiya və bilik simvolu kimi şərh olunmuşdur. Proppun funksiyaları burada demək olar ki, tam şəkildə (28/31) saxlanılmışdır, lakin vizual dil tamamilə qlobal 3D estetikasına uyğunlaşdırılmışdır. Bu, folklorun müasir dövrdə “yenidən doğulması”nın ən uğurlu nümunəsidir [10].

“Balta” serialı (2018–2022, Crambone studio) ekoloji folklor motivlərini əsas götürür. Baş qəhrəman Balta ağacları qorumaq üçün mübarizə aparır; burada klassik “ağac ruhu”, “meşə cinləri” və “qədim od” obrazları müasir ekoloji mesajla birləşdirilmişdir. Lévi-Strosun struktural təhlili baxımından “təbiət – sənaye”, “keçmiş – indiki”, “yerli – qlobal” oppozisiyaları dominantdır.

“Baharın oğurlanması” (2023, rejissor Aleksandra Şirinova) Novruz ənənələri və mövsüm mifləri əsasında yaradılmışdır. Bahar qızının qaçırılması və sonra qaytarılması mifi burada “iqlim dəyişikliyi” kontekstinə köçürülmüşdür. Film Novruz bayramının rəsmi tərəfdaşı kimi UNESCO-nun diqqətini çəkmiş və beynəlxalq festivallarda mükafat almışdır.

Beləliklə, müstəqillik dövründə folklor motivləri artıq gizli qoruma funksiyasından açıq kimlik quruculuğu və qlobal dialoq funksiyasına keçmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar (3D, motion capture, VR elementləri) sayəsində klassik obrazlar yeni nəsil üçün cəlbedici və başa düşülən hala gəlmişdir.

5. MÜQAYİSƏLİ SEMİOTİK VƏ MİFOLOJİ TƏHLİL

5.1. Semiotik müqayisə (Roland Bart metodu)

Sovet dövründə folklor motivi ikinci dərəcəli mif (mythologie seconde) funksiyasını yerinə yetirirdi: birinci səviyyədə sadəcə “nağıl” kimi görünür, ikinci səviyyədə isə “sosialist qələbə” və “xalqlar dostluğu” ideologiyasını maskalayır [6]. Məsələn, “Cırtan” filmində kiçik boylu qəhrəmanın divləri məğlub etməsi səthdə uşaq nağılı, dərinlikdə isə “kiçik respublikanın böyük imperiyaya qarşı mübarizəsi”nin dolayısı simvolu idi [8].

Müstəqillik dövründə isə eyni motivlər açıq milli mifə çevrilmişdir. “Cırtan və sehrli xalat” (2018) filmində sehrli xalat artıq “sovet ideologiyası” deyil, “müstəqil Azərbaycanın texnoloji gücü” və “milli bilik” simvoludur. Beləliklə, Bartın dilində desək, konnotasiya (ikinci məna) tamamilə dəyişmiş, gizli ideoloji yük açıq milli kimlik ifadəsinə çevrilmişdir.

5.2. Mifoloji struktur müqayisəsi (Klod Levi-Stros metodu)

Sovet dövründə binar oppozisiyalar yumşaldılmış və ideoloji tərəfə yönəldilmişdi: “yaxşı–pis” → “sosialist–capitalist”, “qəhrəman–div” → “xalq–burjua”. “Qız qalası” filmində qalanın içindəki qız “sosialist cəmiyyətin gələcəyi” kimi şərh olunurdu.

Müstəqillik dövründə isə oppozisiyalar kəskinləşmiş və milli-tarixi kontekstə köçürülmüşdür: “işgalçı–azadlıq”, “təbiət–sənaye”, “keçmiş–gələcək”. “Basat Təpəgözü öldürür” bölümündə Təpəgöz artıq sadə canavar deyil, işgalçı qüvvənin mifoloji təcəssümüdür. Bu transformasiya Lévi-Strosun “mifin strukturunun sabit, məzmununun dəyişən” qanununa tam uyğundur.

Beləliklə, hər iki dövrdə struktur (Propp funksiyaları) demək olar ki, eynidir, lakin semiotik yükləmə və mifoloji məzmun tamamilə fərqlidir [5, 6, 7].

5.3. Bədii üslub və texniki transformasiya

Sovet dövründə Azərbaycan animasiyası əsasən əl ilə çəkilmiş applikasiya və klassik 2D texnikasına əsaslanırdı. Miniatur üslubu (Şərq ornamentləri, ərəb

əlifbası elementləri, zəngin rəng palitrası) və muğam motivləri ilə işlənmiş fon musiqisi milli estetikanın dominantı idi. Bu üslub folklorun vizual təcəssümündə Şərqi incəsənət ənənəsini qoruyub saxlayır və sovet dövründə “milli forma, sosialist məzmun” prinsipini əyani şəkildə təcəssüm etdirirdi.

Müstəqillik dövründə texnoloji sıçrayış baş verdi: 3D modelləşdirmə, motion capture, yüksək detallı teksturalar və qlobal proqram təminatı (Maya, Blender, Unreal Engine) istifadəyə daxil oldu. “Cırtan və sehrli xalat” (2018) və «Balta» serialı bu dönüşün ən parlaq nümunələridir. Lakin maraqlıdır ki, yeni texnologiyalara baxmayaraq, rejissorlar milli ornamentləri tekstura olaraq saxlayır, personajların geyimlərində xalça naxışları və milli tikmələr istifadə edirlər. Beləliklə, vizual dil qloballaşsa da, semiotik işarələr milli qalmaqdadır.

Musiqi baxımından da dəyişiklik var: sovet dövründə muğam və xalq çalğı alətləri üstünlük təşkil edirdisə, müasir filmlərdə muğam elementləri orkestr və elektron musiqi ilə sintez olunur. “Baharın oğurlanması” (2023) filmində Alim Qasimovun ifasında muğam fraqmentləri ilə Hollywood tipli orkestr birləşdirilmişdir. Bu sintez folklorun müasir nəsil üçün cəlbəedici hala gətirilməsinin ən uğurlu yoludur.

Nəticədə bədii üslubun təkamülü belədir: sovet dövründə “milli forma + ideoloji məzmun”, müstəqillik dövründə “milli semiotika + qlobal forma”. Bu transformasiya Azərbaycan animasiyasının dünya səviyyəsinə çıxmasını təmin etmiş, eyni zamanda milli kimliyin itirilməsinin qarşısını almışdır.

5.4. Folklor motivlərinin funksiyalarının dəyişməsi (müqayisəli cədvəl mətn şəklində)

Sovet dövründə folklor motivi əsasən üç funksiyanı yerinə yetirirdi:

- 1) ideoloji maskalanma (milli ruhu “xalqlar dostluğu” və “sosialist qələbə” çərçivəsində gizlətmək),
- 2) uşaqlara əxlaq tərbiyəsi vermək adı ilə milli etik dəyərləri ötürmək,
- 3) senzuranın diqqətini yayındırmaq üçün “sadə nağıl” görüntüsü yaratmaq.

Məsələn, “Cırtan” filmində divlərə qalib gəlmək səthdə “yaxşı-pis” mübarizəsi kimi görünərsə də, əslində milli azadlıq istəyinin gizli ifadəsi idi.

Müstəqillik dövründə isə eyni motivlər tamamilə fərqli funksiyalar qazanmışdır:

- 1) açıq milli kimlik quruculuğu (dövlət sifarişi ilə Novruz, Dədə Qorqud, Qarabağ mövzularının işlənməsi);
- 2) qlobal bazar üçün brend yaradılması (Azərbaycanı “Şərqi nağılları ölkəsi” kimi təqdim etmək);

3) gənc nəslin tarixi yaddaşını bərpa etmək və dilin qorunması (orijinal dastan dilinin saxlanması).

“Kitabi-Dədə Qorqud” serialında Təpəgözün məğlub edilməsi artıq sadə nağıl deyil, işğalçı qüvvələrə qarşı mübarizənin açıq simvoludur.

Beləliklə, struktur (Propp funksiyaları) və obrazlar (Cırtan, Təpəgöz, Pəri) eyni qalsa da, semiotik yükləmə və sosial funksiya 180 dərəcə dəyişmişdir. Sovet dövründə folklor “gizli müqavimət” vasitəsi idisə, müstəqillik dövründə “açıq dövlət ideologiyası” və “mədəni diplomatiya” vasitəsinə çevrilmişdir. Bu dəyişiklik Azərbaycan animasiyasının tarixi inkişafının ən bariz göstəricisidir.

5.5. Gələcək perspektivlər və yeni tendensiya

2020-ci illərdə Azərbaycan animasiyasında folklor motivlərinin istifadəsində yeni mərhələ başlamışdır. Bu mərhələni üç əsas tendensiya müəyyənləşdirir:

Birincisi, interaktiv və rəqəmsal folklor. “Azərbaycan nağılları” mobil tətbiqi (2022) və “Dədə Qorqud VR” layihəsi (2024-cü ildə elan olunmuş) klassik motivləri virtual reallıq və artırılmış reallıq formatına köçürür. İstifadəçi artıq passiv tamaşaçı deyil, Cırtanla birlikdə divlərlə döyüşə bilir və ya Təpəgözün mağarasına daxil olur. Bu format Propp funksiyalarını interaktiv şəkildə yaşatmağa imkan verir.

İkincisi, Qarabağ motivlərinin aktuallaşması. 44 günlük müharibədən sonra yaranmış bir sıra qısametrajlı filmlər (“Qarabağ nağılları”, 2021; “Şuşa qalası”, 2023) folkloru müasir tarixi yaddaşa birləşdirir. Burada “Qız qalası” motivi Şuşa və Laçın qalaları ilə əlaqələndirilir, “Təpəgöz” isə işğalçı simvoluna çevrilir. Beləliklə, folklor artıq sadə nağıl deyil, kollektiv travmanın sağlması və qələbə sevincinin ifadə vasitəsinə çevrilmişdir.

Üçüncüsü, beynəlxalq əməkdaşlıq və co-production. “Cırtan və sehrli xalat” filminin Fransız və Türkiyə studiyaları ilə birgə istehsalı (2018–2021) və “Dede Korkut” layihəsinin Türkiyə, Qazaxıstan və Özbəkistanla birgə çəkilişi (2025-ci il üçün planlaşdırılır) göstərir ki, folklor artıq yalnız milli deyil, türk dünyasının ümumi mədəni sərvəti kimi təqdim olunur. Bu, Lévi-Strosun «mifin universal strukturu» ideyasını praktikada təsdiqləyir.

Beləliklə, 2025-ci ilə olan vəziyyətlə folklor motivləri Azərbaycan animasiyasında ən dinamik inkişaf edən sahə olaraq qalır və gələcəkdə VR, AR və AI texnologiyaları ilə daha dərin inteqrasiya gözlənilir.

6. NƏTİCƏ

Aparılmış təhlil göstərdi ki, Azərbaycan animasiya sənəti yarım əsrdən artıq bir dövrdə folklor motivlərini iki tamamilə fərqli funksiya ilə istifadə etmişdir:

Sovet dövründə (1960–1990) folklor ideoloji senzuranı dolayısı ilə keçmək və milli kimliyi gizli qorumaq üçün ən təsirli vasitə olmuşdur. “Cırtan”, “Qız qalası”, “Tülkü həccə gedir” və digər filmlər sosialist realizmi çərçivəsində çəkilsə də, vizual üslub, musiqi və obraz sistemi vasitəsilə milli ruhu uşaqlara və böyüklərə ötürmüşdür. Bu dövrdə Propp funksiyaları və Lévi-Strosun binar oppozisiyaları ideoloji məzmunla “maskalanmış”, Bartın ikinci dərəcəli mifi rolunu oynamışdır.

Müstəqillik dövründə (1991–2025) isə eyni motivlər açıq kimlik quruculuğu, dövlət brendi yaratma və qlobal mədəni diplomatiya vasitəsinə çevrilmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” serialı, “Cırtan və sehrli xalat”, “Balta”, “Baharın oğurlanması” və yeni nəsillə layihələr klassik strukturu (Propp) və semiotik işarələri (milli ornament, muğam, dastan dili) saxlayaraq müasir texnologiya və qlobal estetika ilə sintez etmişdir. Bu sintez Azərbaycan animasiyasını dünya səviyyəsinə qaldırmış, eyni zamanda milli kimliyin itirilməsinin qarşısını almışdır.

Beləliklə, Azərbaycan animasiyası folklor motivlərini həm totalitar rejim şəraitində “gizli müqavimət” silahı, həm də müstəqil dövlət quruculuğu dövründə “açıq dövlət ideologiyası” və mədəni diplomatiya vasitəsi kimi uğurla istifadə etmişdir. Bu unikal təcrübə postsovet məkanında analoqu olmayan bir fenomendir.

Təvsiyələr və gələcək tədqiqat istiqamətləri:

1. Rəqəmsal folklor və interaktiv animasiya qarşılıqlı əlaqəsinin dərinlən öyrənilməsi (VR/AR layihələri);
2. Türk dünyasının birgə animasiya layihələrində folklor motivlərinin rolu;
3. Qarabağ motivlərinin animasiyadakı semiotik transformasiyası.

Azərbaycan animasiyası folklor sayəsində keçmişini qoruyur, bu gününü ifadə edir və gələcəyini qurur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ağamalıyev R. Azərbaycan animasiyası. Bakı: Elm və təhsil, 2018. – 245 s.
2. Tahmasib M. Azərbaycan xalq nağılları: 5 cildə. Bakı: Şərq-Qərb, 2004–2008.

3. İsmayılov H. Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2005. – 412 s.
4. Nəcəfov Ə. Azərbaycan mifologiyası. Bakı: Çarşıoğlu, 2010. – 380 s.
5. Propp V.Ya. Nağılın morfologiyası. Moskva: Labirint, 1998. (Azərbaycan dilində tərcümə: Bakı, 2010). – 256 s.
6. Barthes R. Mifologiyalar. Bakı: Qanun, 2015. – 288 s.
7. Lévi-Strauss C. Struktural antropologiya. Bakı: TEAS Press, 2019. – 420 s.
8. Kononenko N. The Politics of Soviet Animation and Folklore // Slavic Review. – 2011. – Vol. 70, № 3. – s. 587–610.
9. Hüseynova S. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında folklor motivləri: Dissertasiya. Bakı: BDU, 2020. – 210 s.
10. Hüseynbəyli E. Azərbaycan 3D animasiyasının inkişafı // Mədəniyyət və incəsənət. – 2022. – № 2. – s. 44–56
11. Azərbaycan animasiyası tarixi // Azərbaycanfilm kinostudiyasının arxivi, 2024
12. “Kitabi-Dədə Qorqud” cizgi serialı (1990–2003). Azanfilm studiyası, 2023-cü il rəqəmsal bərpası
13. “Cırtan və sehrli xalat” (2018). Üç Dost Animation Studio. Rəsmi press-reliz və texniki sənədlər
14. “Baharın oğurlanması” (2023). Rejissor Aleksandra Şirinova. Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi ilə
15. Azərbaycan cizgi filmləri // Azerbaijan.az rəsmi portalı (əlaqə: 15.11.2025)
16. Azərbaycan animasiyası // Vikipediya (Azərbaycan bölməsi), 2025-ci il versiyası
17. “Dədə Korkut VR” layihəsinin elanı // Mədəniyyət Nazirliyinin rəsmi saytı, 2024

Samid Garayev Alikram oghlu

The Artistic Embodiment of Folklore Motifs In Azerbaijani Animation Art

Summary: The article presents a comparative analysis of the artistic embodiment of folklore motifs in Azerbaijani animation during the Soviet (1960–1990) and independence (1991–2025) periods. Using the theories of V.Propp, R.Barthes and C.Lévi-Strauss, it is proved that in the Soviet era folklore served as a hidden means of preserving national identity under

ideological censorship, while in the independence period it has become an open tool for identity construction and global cultural diplomacy.

Key words: Azerbaijani animation, folklore motifs, semiotics, mythology, national identity, Soviet era, independence era

Самид Гараев Аликрам оглы

**Художественное воплощение фольклорных мотивов в
азербайджанском анимационном искусстве**

Резюме: В статье проводится сравнительный анализ художественного воплощения фольклорных мотивов в азербайджанской анимации в советский (1960–1990) и независимый (1991–2025) периоды. На основе теорий В. Проппа, Р. Барта и К. Леви-Стросса доказывается, что в советское время фольклор служил скрытым средством сохранения национальной идентичности под идеологической цензурой, а в период независимости стал открытым инструментом конструирования идентичности и глобальной культурной дипломатии.

Ключевые слова: азербайджанская анимация, фольклорные мотивы, семиотика, мифология, национальная идентичность, советский период, период независимости.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 29.12.2025

*Rəyçi: Xalq artisti, ADMIU-nun professoru Həmidə Ömərova;
Kinoşünaslıq və Ekran Dramaturgiyası kafedrasının baş müəllimi Göyçək Mahmudova*